

УДК 94(477)"19/20"

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-15>

Горбатюк Володимир,
аспірант кафедри давньої та нової історії України,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
vrhorbatyuk@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-1954-660X

ВПЛИВ ПЕРІОДУ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ НА ФОРМУВАННЯ КОНСЕРВАТИВНОГО СВІТОГЛЯДУ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ МЕЖІ XIX–XX ст. (НА ПРИКЛАДІ ЛИПИНСЬКОГО ТА ЧИКАЛЕНКА)

Досліджується вплив періоду здобуття освіти на формування консервативного світогляду в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст., який визначається як найбільш оптимальне ідеологічне підґрунтя для побудови стабільної і процвітаючої держави. Відповідно, ця тема є надзвичайно актуальною в контексті сучасних викликів, з якими стикається українське суспільство.

Тема досліджена через з'ясування того, як період здобуття освіти впливав на становлення світогляду та політичні погляди українських інтелектуалів другої половини XIX – початку XX ст.). Саме таке спрямування історичної реконструкції дає змогу краще інтерпретувати сучасні процеси національного самовизначення, державотворення та культурного відродження. А крізь призму історичного порівняння такі дослідження допомагають робити прогностичні оцінки й поточної ситуації в нашій державі, що додатково посилює актуальність цього напрямку історичних студій. Адже вони надають важливі історичні уроки, які можуть бути застосовані для вирішення сучасних соціальних, політичних та освітніх питань.

Доводиться вагомість періоду здобуття освіти, оскільки саме в ці роки відбувається оформлення особистості та її світогляду.

На прикладі В. Липинського та Є. Чикаленка обґрунтовується, що роки учнівства обумовили зміцнення їх як адептів консервативної ідеології і водночас виробили відразу до революційного радикалізму як деструктивного явища. Цьому сприяли як обставини зростання в патріархальному сільському середовищі та атмосфері «старосвітських» цінностей, що зміцнювалося як домашнім вихованням і впливом певних осіб вихователів, так і самим ритмом сільського життя. Додатково цьому сприяли інтелектуальні студії та потяг до самоосвіти, а також обставини особистого життя, зокрема створення власних родин, що змушувало вести більш розмірений стиль життя та посилювало відчуття відповідальності за близьких, сприяючи уникненню радикалізму дій і думок. Однак усе це було можливо за умови заможності. На жаль, унаслідок цілеспрямованої імперської політики на зубожіння українців таких осіб серед українських суспільно-політичних лідерів виявилось обмаль, що перешкоджало розробці прагматичного шляху державного будівництва й прирікало на поразку саму справу відродження політичної незалежності України на початку XX ст.

Ключові слова: історія освіти, історія України кінця XIX – початку XX ст., персоналістика, політична історія України (кінець XIX – початок XX ст.), історія студентства, український національно-визвольний рух.

Метою дослідження є реконструкція впливу періоду учнівства (проходження всіх сходинок освіти) на формування консервативного світогляду українських інтелектуалів другої половини XIX – початку XX ст. Це завдання реалізується на прикладі аналізу відповідних біографічних деталей В'ячеслава Липинського та Євгена Чикаленка.

Освіта в цей період була інструментом не лише передавання знань, а й формування світогляду, ідеологічних позицій та національної ідентичності, необхідних імперській владі. Уся система освіти Російської імперії була орієнтована на русифікацію та уніфікацію, а також вироблення відданості до імперії, що перешкоджало формуванню національної свідомості, відмінної від російської (Павко А. І., 2005; Омельчук В., 2013, с. 3–5; Медвідь Л. А., 2003, с. 125–160). І цей курс особливо посилювався з кінця XIX ст. (Губерський Л. В., 2019, с. 301; Чут-

кий А. І., 2017, с. 155–165). Водночас досліджуваний період був часом особливого захоплення соціалізмом, що набирив популярності саме серед студентства у формі народництва, а потім есерівських та соціал-демократичних гуртків. Захоплення соціалізмом було повальним.

Тож виникає питання: як українські інтелектуали, як-от Липинський та Чикаленко, змогли сформувати свій консервативний світогляд у таких умовах, і яку роль у цьому відіграв період здобуття ними освіти?

Дослідження базується на узагальнювальних працях, що характеризують досліджувану епоху загалом (Чуткий А. І., 2024), а також на розвідках вузького тематичного спрямування (Кондратюк Р., 1994; Нагрибельний Я. А., 2011; Осташко Т., 2010, 2013, 2017, 2022) та архівних матеріалах¹. Залучені й спогади низки діячів досліджуваного періоду (Дорошенко Д., 1934, 2007; Галаган М. М., 2005; Липинський В. К., 2003) та публікації відповідних матеріалів (Короткий В., 1994; Зайцев Б. П., 2010).

Незаперечним є той факт, що освіта – це тривалий період у житті особи, що її здобуває (якщо враховувати початкову, середню та вищу освіту). До того ж він збігається із часом становлення особистості, а тому традиційно посідає важливе місце в модерних дослідженнях у сфері персоналістики (Ульяновський В., 2004, с. 6–82; Чуткий А. І., 2008, с. 165–173). Ураховуючи період кінця ХІХ – початку ХХ ст., у межах якого побудовано це дослідження, він пов'язаний із незначною кількістю навчальних закладів та часто пансіонною формою перебування в них (у випадку гімназій). Це призводило до пов'язання всього життєвого періоду, що припадав на роки навчання, з відповідними закладами освіти, тому закономірно посилював роль останніх у житті молоді особи. Відносив її до відповідної учнівської / студентської корпорації з усталеним у ній способом життя, з його проблемами та умовами, а також з активною позицією в суспільно-політичному житті (Кругляк М. Е., 2008, 2011, 2015; Левицька Н. М., 1998; Посохов І., 2013; Чуткий А. І., 2020).

Освіта відіграла значну роль у формуванні світогляду українців (як і молоді інших європейських народів), впливаючи на їхні ідеї та підходи до суспільно-політичних питань. При цьому саме в роки навчання закладалися ті погляди й ідеали, що їх дотримувалися й після завершення навчання. Саме тому період здобуття освіти, особливо вищої, був знаковим і, відповідно, є особливо актуальним для вивчення.

У ХІХ – на початку ХХ ст. українці зазвичай здобували початкову освіту вдома (за наявності відповідних фінансових можливостей – від найманих вчителів), середню – у приватних пансіонах чи гімназіях (училищах), а вищу світську освіту – в університетах, що зумовлювало певні спільні риси їхніх поглядів. За учнівством здійснювався особливий нагляд як адміністрацій навчальних закладів, так і поліції як за особливо небезпечним контингентом. При цьому зазвичай гімназисти мешкали на території гімназії, а отже, перебували під безперервним наглядом, що полегшувало як їх ідеологічну «обробку», так і контроль, щоб відсіяти нелояльних до влади. Згадаймо щодо цього приклад О. Грушевського чи М. Довнар-Запольського.

Російська імперія використовувала всю систему освіти як головний канал русифікації (тож вона велась російською мовою) та виховання відданості імперії (Нагрибельний Я. А., 2011, с. 162–165.). Останнє спрацьовувало, спрямовувало частину учнів і студентів до провладних організацій (так званого академічного руху). Але прагнення молоді до радикальних змін й очевидна відсталість та злочинна сутність імперської влади ще більшою мірою штовхало студентів та гімназистів до різних ліворадикальних гуртків й організацій.

Відповідно, здобуття освіти українцями було непростою справою. А зберігати при цьому свої національні та культурні особливості було ще тяжче.

Весь час імперського панування освіта перебувала під тотальним впливом реакційної політики держави. Проте вже з другої половини ХІХ ст., після впровадження буржуазних реформ,

¹ Державний архів м. Києва. Ф. 108.

у Російській імперії починають «просочуватися» ліберальні та соціалістичні тенденції, носіями яких ставала радикальна молодь і малозабезпечені верстви населення. Хоча протягом 1860-х років освіта поширилася на більші кола населення, порівняно з європейськими державами рівень освічених людей усе ще бажав кращого (Чуткий А. І., 2024, с. 267). Водночас наполегливе просування через освіту лояльності до імперії хоч і спричинило утворення в середовищі тогочасного студентства значного прошарку проімперські налаштованих студентів-академістів (Гончарова Н. О., 2008; Чуткий А. І., 2020), але ще більшою мірою серед студентства набували популярності соціалістичні ідеї, що тоді становили своєрідний тренд у межах усієї європейської цивілізації (Граціозі А., 2005; Дергачов О., 1996, с. 15–18), особливо в Україні (Дергачов О., 1996, с. 4–10).

Аналогічною в той час була ситуація з політичними симпатіями молоді й в інших європейських країнах. Але там також існував потужний консервативний рух, що спирався на відданість традиційним цінностям та заперечував соціалістичну революцію. Натомість в Україні цієї течії як окремого значного явища не виникло. На нашу думку, це можна пояснити тим, що традиціоналізм властивий для осіб, які починають життєвий шлях з доволі впевнених базових засад, зокрема матеріального характеру, які успадковуються впродовж не одного покоління. Але у випадку українців таких людей (якщо брати національно свідомих українців з-поміж них) було обмаль. Це стало наслідком імперської політики: довести підкорений народ до максимального зубожіння, щоб назавжди зберігати владу над ним. Недарма консервативний рух був тим потужнішим, чим давнішою була власна державність та її непохитність – Англія як класичний взірець. А відсутність значної кількості осіб з консервативним світоглядом наперед підважувало саму боротьбу за політичну незалежність України, бо стабільне майбутнє можливе лише на міцному й стабільному фундаменті.

Тож у цій розвідці пропонується аналіз становлення поодиноких послідовників консерватизму серед тих, хто належав до свідомих українців, у період здобуття ними освіти.

Як уже зазначено, з другої половини ХІХ ст. у студентських колах зростає популярність соціалістичних ідей. Що ж до студентських організацій певного ідеологічного спрямування, то вони мали різний вимір – загальноімперський і місцевий. І лише у випадку консервативного спрямування можна вести мову про виключно місцевий їх рівень (у випадку орієнтованих на українську справу), що дає змогу уналежнювати їх саме до українського національного руху. Натомість соціалістичні осередки, навіть у разі належності до українських політичних партій, все ж тяжіли до загальноімперського виміру соціалістичного руху, що яскраво засвідчили події революції 1905–1907 рр. (Зайцев Б. П., 2010, с. 324–412).

З огляду на тему політичного життя студентства загалом, потрібно відзначити потужний російський вплив у містах, де розміщувалася більшість навчальних закладів. Студенти-українці, вступаючи до ЗВО Києва, Харкова чи Одеси, часто були здивовані мовною ситуацією та маргіналізацією української культури в містах (Короткий В., 1994, с. 345). Почасти це змушувало їх інтегруватися в російський простір, зокрема політичний його вимір. Та попри те, що суттєва частка студентської спільноти усвідомлювала себе соціалістами, а інша частина інтегрувалася в російську імперську систему, залишався незначний відсоток людей, для яких українська культура, традиції та історія державотворення становили неабиякий інтерес. Згодом більшість із них сучасні історики назвуть діячами консервативного руху. Проте на межі ХІХ–ХХ ст. майже ніхто з них усерйоз не ототожнював себе з класичним розумінням консерватизму. Стосувалося це, зокрема, і В. Липинського та Є. Чикаленка.

Період здобуття освіти відіграв велику роль у формуванні вищезгаданих особистостей, адже саме під час навчання переважно формується людська ідеологічна орієнтація та ціннісна система загалом, а інтереси переростають у захоплення, що супроводжують людей протягом усього життя.

Діячі українського консервативного руху мали якісну освіту та були високоінтелектуальними людьми через низку причин, пов'язаних із їхнім походженням, суспільними умовами та особистими прагненнями. Це пояснювалося тим, що вони походили зі шляхетських чи принаймні доволі заможних родин, які могли забезпечити своїм нащадкам доступ до якісної освіти й робили це, оскільки цінували її. У таких родинах освіта вважалася не лише засобом особистого розвитку, а й обов'язковою умовою підготовки до суспільного лідерства. Родинні цінності формували в цих діячів моральну відповідальність перед суспільством, культивували повагу до національних традицій і прагнення їх зберегти, словом, усе, що властиве консерватизму.

Важливу роль відігравало й середовище, у якому вони здобували освіту (як викладачі, так й інші здобувачі). Навчання в провідних закладах України, як-от Університет Святого Володимира, а також в університетах Західної Європи, відкривало їм доступ до різноманітних надбань європейської цивілізації, зокрема й конституціоналізму. Це середовище сприяло формуванню їхнього мислення як інтелектуалів, здатних переосмислювати долю України в контексті європейських національних рухів. Тому освіта для цих осіб була не лише засобом особистого розвитку, а й інструментом утвердження в певній ідеології. Вони глибоко вивчали історію, право, соціологію та політичну філософію, щоб знайти шляхи вирішення національного питання й обґрунтувати ідею незалежності України. Для них було важливо зберегти традиційні цінності – культуру, мову, релігію й моральність, що вимагало розуміння історичних процесів та суспільних явищ і водночас вводило їх в антагонізм із ліворадикальними політичними теоріями. Здобута освіта дала їм змогу в подальшому створювати програмні документи, засновувати організації та вести інтелектуальну дискусію з опонентами.

Крім цього, якісна освіта була відповіддю на виклики епохи. Кінець XIX – початок XX ст. став часом інтелектуальних зрушень і боротьби за національні права багатьох народів Європи, ці рухи супроводжувалися значними революційними потрясіннями (Граціозі А., 2005). За таких обставин українські консервативні діячі, що тоді формувалися, бачили себе елітою, здатною мислити стратегічно та діяти в інтересах нації, яка перебувала під владою імперій. Вони прагнули модернізувати суспільство відповідно до викликів часу, але при цьому не відкидаючи традиційних цінностей, що становили фундамент європейської цивілізації та ядро консервативної політичної теорії. Та, на жаль, таких осіб виявилось вкрай мало, щоб перетягнути на свій бік маси, а останні до того ж не бажали еволюційного шляху розвитку, пропонованого консерваторами. Найбільш показовими в цьому контексті є постаті В. Липинського та Є. Чикаленка.

В'ячеслава (Вацлава) Липинського від народження виховували в контексті шляхетських традицій у родинному маєтку на Волині. Його формування як особистості відбувалося в родинному середовищі, яке поєднувало польську шляхетську культуру з елементами української історичної пам'яті. Його батьки, Казимир Липинський і Катарина Ріпецька, були глибоко релігійними людьми, що вплинуло на формування у В. Липинського сильного морального стрижня, що був також фундаментом консерватизму. У сім'ї панував дух традиціоналізму, пошани до предків, культу освіти й служіння громаді, що було типовим для шляхетських родин.

Виховання В. Липинського відзначалося поєднанням польської освіти й українського сільського контексту. Сільська місцевість з її працьовитими людьми, народними звичаями та мовою значно вплинула на нього. Незважаючи на шляхетське походження й католицьке віросповідання, Липинський глибоко шанував українську культуру, що згодом визначило його зацікавленість у питаннях української державності.

Важливу роль у становленні світогляду В. Липинського відіграла освіта, що почалася з домашнього навчання, на яке батьки не шкодували коштів. Перші «паростки» знань він отримав від рідної матері та домашньої вчительки-французької (гувернантки), яка протягом перших шести років викладала французьку. Більшість українських діячів не мали таких можливостей в освіті.

1893 р. В. Липинський вступив до Житомирської класичної гімназії, яка була створена на базі закритого Кременецького ліцею, що виховав декілька поколінь поляків у національно-патріотичному дусі та підштовхнув повстання 1830–1831 рр. Вибір був зумовлений не лише авторитетом і репутацією гімназії на Правобережжі, а й сімейними традиціями, оскільки в Кременці навчався дід В. Липинського.

В. Липинського було зараховано до другого класу Житомирської гімназії після успішного складання вступних іспитів. Незважаючи на проблеми зі здоров'ям, які змусили його пропустити більшість занять, Липинський демонстрував високі результати навчання. За спогадами сучасників, він мав переважно високі оцінки, отримавши лише одну «четвірку» з арифметики (Кондратюк Р., 1994, с. 5). У третьому класі він був нагороджений премією, отримав похвальний лист і книжку-дарунок, посівши перше місце серед однокласників. Проте через проблеми зі здоров'ям йому доводилося часто переривати навчання. Наприклад, у 1896/97 навчальному році він пропустив четвертий клас, але залишився серед найкращих учнів (Кондратюк Р., 1994, с. 8).

У 1898 р. внаслідок погіршення стану здоров'я В. Липинського перевели до Луцької прогімназії, яка була ближчою до родинного маєтку. Там він продовжив навчання в п'ятому та шостому класах. Однак через обмежені можливості Луцької прогімназії, яка не давала повної середньої освіти, родина вирішила перевести його до Першої Київської чоловічої гімназії (Приймак О. О., 2014, с. 5). Навчання в Києві тривало два роки². Тут В. Липинський також демонстрував високу успішність. Зокрема, навчався переважно на «п'ятірки» (високий рівень). Ці оцінки свідчили про його старанність, попри проблеми зі здоров'ям, які періодично ускладнювали процес навчання³. Викладачі Київської гімназії описували В. Липинського так: «Липинський – скромний, добре вихований, середніх здібностей юнак. Чемний з усіма. Займався досить старанно. Добрий товариш». Із цього можна зазначити, що В. Липинський мав гарну репутацію як серед педагогічного колективу гімназії, так і серед її учнів⁴.

Особливе враження на Липинського справив його перший учитель історії Микола Лятошинський, який викладав спершу в Житомирській, а згодом у Київській гімназії. Саме цей педагог, на думку Липинського, залишив найглибший слід у його науковому та світоглядному формуванні (Осташко Т., 2022, с. 63).

Також на В. Липинського в період навчання у київській гімназії вплинув «Гурток Требінської», що діяв у Києві наприкінці XIX ст. та захоплював юну освічену спільноту. Цей гурток був неформальним об'єднанням молоді, орієнтованим на вивчення історії, культури та суспільно-політичних питань. Його учасниками ставали гімназисти та студенти, які цікавилися розвитком української ідеї, зокрема автономією та культурним відродженням України. На засіданнях гуртка обговорювалися праці українських і європейських мислителів, питання національної ідентичності та марксизму (у межах дозволеного), історія та соціальні реформи в імперії. Серед гостей Марії Требінської можна було зустріти відомих культурних діячів того часу, як-от Марія Заньковецька та Микола Садовський; або викладачів Павла Матюшенка чи Ореста Левицького (Осташко Т., 2013, 2007, с. 140).

Саме під час навчання в Києві В. Липинський захоплюється «українством» та вперше осмислює питання власної національної ідентичності. Він критикував українське «культурництво» другої половини XIX ст., маючи на увазі українських соціалістично налаштованих діячів, які, на його думку, займалися культурою, відкидаючи активну участь у політиці. Небажання займатися політикою діячів старої української генерації Липинський порівнював з російськими лібералами, які всіх критикують, проте самі не беруться до вирішення поточних проблем.

² Державний архів м. Києва. Ф. 108. Оп. 94. Спр. 74. Арк. 246–247.

³ Державний архів м. Києва. Ф. 108. Оп. 75. Спр. 7. Арк. 39.

⁴ Там само. Арк. 55.

Як було зазначено, більшість учнів та студентів Києва та інших великих міст імперії були переважно соціалістично налаштованими. В. Липинський виділявся серед інших своєю поміркованістю та державотворчою позицією. Як писав Д. Дорошенко, «В'ячеслав Липинський ще гімназистом прагнув протиставити „ідейним спокусам” соціалізму та радикалізму національно-державницьку ідею» (Дорошенко Д., 2007, с. 140).

Навчаючись в освітніх установах, у яких велику частку становили поляки римо-католицької віросповідання, В. Липинський у певний час мав обрати свою політичну та ідеологічну належність. Більшість тогочасної польської спільноти Києва й України загалом, як і представники інших народів, перебувала під впливом соціалізму. В. Липинський не став винятком і вподобав певні ідеї польських соціалістів, зокрема ідею незалежності українських земель, яку поляки хотіли використати для власних амбітних цілей побудови соціалістичної Польщі.

На початку ХХ ст. майбутній ідеолог консерватизму В. Липинський створює польську гімназійну громаду, яка налічувала переважно римо-католиків (Осташко Т., 2022, с. 69). Не маючи адекватної альтернативи, яка б на ідеологічному підґрунті висунула ідею побудови незалежної держави, Липинський співпрацював з польським соціалістами, хоч і не поділяв їхні погляди (Липинський В. К., 2003, с. 345). Водночас він не полишав спроб об'єднати зусилля поляків та українців для побудови громади, яка б на противагу соціалістичним поглядам стояла на національній державницькій позиції з оперттям на традиційні цінності.

Та поступово поляки почали скептично ставитися до деяких позицій В. Липинського в українському питанні (Осташко Т., 2010, с. 461–462). Тому Липинський почав відхід від польського суспільно-політичного середовища. Остаточо це сталося 1901 р., коли він узяв участь у крайовому з'їзді делегатів середньо-шкільних учнівських корпорацій Правобережжя (Галаган М. М., 2005, с. 88). На цьому з'їзді В. Липинський висунув пропозицію про об'єднання римо-католицької корпорації поляків з православною українською. Цей заклик був відхилений польськими делегатами. Із цього моменту В. Липинський остаточно визначився зі своєю національною належністю та почав не лише сам усвідомлювати себе українцем, а й показав це для інших. В. Липинський оголосив себе православним українцем та став членом гімназійної української громади, змінивши навіть своє ім'я з польського Wacław на українське «В'ячеслав» (Гай Нижник П. П., 2023, с. 26). Так, крайовий з'їзд назавжди змінив життя Липинського, перетворивши його з «кресов'яка» на, хоч і не на етнічного, але національно свідомого українця. Та це не означало відхід від консервативної ідеології – традиційні цінності європейської цивілізації, що становили ядро консервативної політичної ідеології, і надалі лежали в основі його світосприйняття.

Закінчивши 1902 р. Першу Київську гімназію та успішно склавши іспити, В. Липинський погодився відбути військову повинність в 11 кавалерійській дивізії 31 Ризького драгунського полку, що дислокувалась у Кременці (Осташко Т., 2010, с. 460). Тут В. Липинський добре зарекомендував себе як військовий командир та вправно просунувся військовою ієрархічною драбиною. Військова служба вимагає жорсткої дисципліни та субординації, що теж належить до елементів традиціоналізму, а отже, і консерватизму. Тобто можна говорити, що ця сходинка сприяла утвердженню В. Липинського як прибічника консерватизму. Окрім цього, під час проходження військової служби в Кременці він зрозумів що Україна, як майбутня незалежна країна, повинна мати вишколене регулярне військо, яке стоятиме на сторожі інтересів держави (Осташко Т., 2022, с. 75–76), що теж ув'язується з принципами консерватизму.

Також весь час учнівства В. Липинський формував свої політичні погляди в умовах тісного зв'язку із землею та сільським життям. Він змалку бачив важливість аграрної справи як основи економічного й соціального буття. Земля для нього стала не лише джерелом натхнення, а й платформою для побудови в майбутньому його концепції державності. Липинський уважав, що шляхта, яка споконвіку була землевласницьким станом, має відігравати ключову роль у творенні модерної української нації. Цілком закономірно, що такі ідеї та ціннісні орієнтири

перебували в площині консервативної доктрини, що зумовлювало й відповідну політичну орієнтацію самого В. Липинського.

Подальша освіта теж сприяла поглибленню консервативних установок В. Липинського. Це було навчання в Ягеллонському університеті в 1903–1907 рр., де він удосконалював свої знання з історії, соціології тощо. Лекції з української літератури, які він слухав, поглибили його розуміння важливості культурного фактору в національному відродженні, а особливу увагу він приділяв творчості П. Куліша, теж консерватора за світоглядом. Липинський, зокрема, сприйняв бачення Кулішем села як основи порядку. Однією з тем, яка зацікавила молодого студента Липинського, було дослідження історії України, зокрема Хмельниччини. Саме вони допомогли йому усвідомити роль еліт та їхніх взаємин із селянством. Вивчення соціології села та відносин між привілейованим станом і селянством дало йому підґрунтя для аналізу того, як цю співпрацю можна використати для побудови сильної та стабільної держави. І закономірно, що такий симбіоз передбачав використання саме консервативної доктрини.

Перебуваючи в Кракові, В. Липинський познайомився з багатьма українцями, поляками та представниками інших поневолених народів, що теж вплинуло на його формування як особистості. Одним із таких його знайомих став Б. Лепкий, що був знаним українцем в університетському середовищі Кракова та викладав такі дисципліни, як «елементарні заняття з руської мови» та лекції з «основ цивільного права» (Осташко Т., 2013, с. 474). В. Липинський доволі швидко при звичаївся до Кракова та отримав схвальну думку про себе не лише від викладачів, які відрізняли його від студентів з Російської імперії, а й від інших юнаків, з якими він завжди міг знайти спільну мову завдяки своєму гострому розуму. Б. Лепкий у своїх спогадах так описував В. Липинського: «Хоч молодий, та дуже опанований, уважливий, зрівноважений, – інтелект не позбавлений гарячого, щирого чуття. Не резонер, не полеміст і не вроджений агітатор, людина з великим зацікавленням до всіляких проявів життя» (Осташко Т., 2013, с. 505–509). Завдяки спогадам Б. Лепкого можна також дізнатися, що В. Липинський, будучи етнічним поляком, зростаючи та перебуваючи на навчанні в польськомовному середовищі, говорив українською «народною» мовою (Осташко Т., 2013, с. 505–509).

Навчаючись у Ягеллонському університеті, В. Липинський не лише поглиблював свої знання, а й налагоджував контакти з близькими за ціннісними установками особами. Серед таких був, зокрема, М. Шемет, з яким він мав товариські відносини ще з гімназійного періоду і який теж віддавав перевагу консервативним ідеям. Окрім цього, зі спогадів сім'ї Лепких можна дізнатися, що саме в їхній оселі відбулося знайомство В. Липинського з галицькими діячами, котрі стояли на консервативних засадах, зокрема з О. Барвінським, дружбу з яким в майбутньому дуже цінив В. Липинський, оскільки той був не лише консерватором, але й виступав за зближення поляків та українців у їх спільній боротьбі (Осташко Т., 2013, с. 505–509).

Інтелектуальний поступ та всебічний розвиток В. Липинського оцінив і М. Грушевський, говорячи про нього в переписці зі своїм учнем В. Герасимчуком. Останній описав його, як «одного з найсвідоміших русинів і гарячого патріота». Грушевський також звертав увагу на авторитет Липинського серед студентів та товаришів, що свідчило про неабиякі інтелектуальні здібності та знання В. Липинського (Передерій І., 2012, с. 74).

Варто також зауважити, що Краків кінця XIX – початку XX ст. був важливим центром інтелектуального та суспільно-політичного життя. Саме в той час у польській історичній науці протистояли два підходи до розуміння історії – краківська історична школа та неоромантики. Це філософське протистояння справило враження на молодого В. Липинського й інтерпретувало цю ситуацію з польського середовища в українське в протистояння молодшого покоління українців зі старогромадівцями (Осташко Т., 2022, с. 88).

У 1904 р. В. Липинський відвідав установчий з'їзд Української Радикальної Партії (далі – УРП), яка, як йому здавалось, вписувалася в його ідеологічні переконання. Проте одразу після надії настає розчарування, оскільки ідеологічне підґрунтя УРП суттєво різнилося з поглядами

В. Липинського й тяжіло до ліберального народництва. Зблизившись з деякими партійцями, В. Липинський також зрозумів, що УРП у своїх партійних засадах ґрунтується не на порозумінні між двома верствами суспільства (селянами і так званою шляхтою), а на ідеалізації «хлопського пролетаріату», за визначенням самого В. Липинського.

1906 р. В. Липинський переїхав на навчання до Женеви, попередньо побравшись з Казимирою Шумінською, з якою він розпочав спільне життя в новій країні (Осташко Т., 2017, с. 214). Проте перебування в Женеві було недовгим. Уже влітку 1907 р. через проблеми з впливом місцевого гірського клімату на здоров'я він разом із дружиною був змушений виїхати зі Швейцарії до України (Осташко Т., 2022, с. 94).

Повернувшись додому, Липинський роздумував над продовженням навчання та обирав належні варіанти, зокрема історико-філологічний факультет Університету Святого Володимира або Львівський університет (Осташко Т., 2017, с. 345) та, зрештою, продовжив навчання в Кракові до 1908 р. (Gancarz B., 2006, р. 88). Історична наука та філософські трактати й далі впливали на ідеологічний складник В. Липинського. Ще з першої своєї академічної декади на аграрному факультеті він почав цікавитись історією та політикою і вже на філософському факультеті зміг повністю поринути в першоджерела та архівні документи (Gancarz B., 2006, р. 78), якими пишалася «Ягеллонія». Ці освітні студії сприяли зміцненню його консервативної ідеології.

Незабаром, сповнений великим кластером інформації та нових ідей, В. Липинський вирішив покинути навчання задля нових проєктів та власних доробків і переконань, які він хотів втілити в життя.

Так, можна констатувати, що В. Липинський сформував свої політичні й ідеологічні погляди в освітньому середовищі, що поєднувало багатогранний вплив культурного, історичного та соціального досвіду. Земля й сільське життя, в умовах якого він почав свої освітні студії, стали для нього не лише джерелом натхнення, а й основою ідеології, яка визнавала важливість шляхти як фундаменту для побудови модерної української нації. Усе це були риси консерватизму. Подальше навчання в гімназії, особливо в Ягеллонському університеті, заклало інтелектуальну основу для поглибленого вивчення історії, соціології та культурних процесів. Перебування в Кракові розширило його світогляд завдяки знайомству з інтелектуалами різних національностей. Вивчення соціальних і політичних аспектів, зустрічі з діячами різних регіонів та середовищ, а також історичні дисципліни привели Липинського до висновку, що лише співпраця всіх соціальних верств може стати фундаментом для створення незалежної української держави, а отже, і засобом уникнення радикальних експериментів. Це знову ж таки було рисою консервативної політичної ідеології, що таким способом зміцнювалася. Шляхта, за переконанням В. Липинського, як історична еліта, мала взяти на себе відповідальність за політичне та культурне лідерство. Ці ідеї стали основою концепції українського консервативного руху, що знайшло втілення в його ключовій праці «Листи до братів-хліборобів».

Так, В. Липинський пройшов шлях від учня Житомирської та Першої Київської чоловічої гімназій до студента Ягеллонського університету. Його освіта була не лише засобом здобуття знань, а й інструментом критичного осмислення політичних процесів у тогочасній Україні. Навчання в польськомовному середовищі та ознайомлення з європейською консервативною думкою сприяли формуванню його власної концепції консерватизму, що базувалася на ролі шляхти як політичної еліти, здатної очолити процес національного державотворення. Важливу роль у цьому відіграли університетські студії, що допомогли йому зіставити українську політичну думку з європейськими тенденціями, а також глибше зрозуміти необхідність органічного поєднання традицій та модернізації. Сприяло цьому й оточення, друзі, які підбиралися за близькістю поглядів та життєвих орієнтирів. Тож вузьке їх коло, у якому домінували послідовники консерватизму, цілком відповідало як ступеню поширення консерватизму в українському середовищі, так і сприйняттю самого В. Липинського як адепта цієї течії політичної думки.

Для кращого унаочнення ролі періоду здобуття освіти в становленні діячів консервативного руху варто розглянути ще приклад Євгена Чикаленка. Рід Чикаленків мав давнє козацьке коріння. Серед предків Є. Чикаленка важливе місце належало його дідові – Івану Годорожю-Чикаленку, який належав до запорозького козацтва, що вплинуло на формування сімейних цінностей і світогляду його нащадків. Після ліквідації Запорозької Січі в 1775 р. І. Годорожій-Чикаленко, як і багато інших козаків, був змушений залишити землі, на яких проживав, і переселитися на Херсонщину, де розгорнув активну й доволі успішну господарську діяльність (Чикаленко Є., 1955, с. 17).

І. Годорожій-Чикаленко займався землеробством та скотарством, маючи багато худоби, яку успадкували й примножили його сини. Дід Є. Чикаленка зміг адаптуватися до нових умов життя, зберігаючи при цьому традиції та культурні особливості козацького способу життя. Його діяльність була спрямована на облаштування господарства та забезпечення добробуту родини на довгі роки (Чикаленко Є., 1955, с. 25). Дід Є. Чикаленка всіма силами прагнув, щоб його діти здобули дворянський статус, тож подбав про освіту своїх синів, Петра та Харлампія, навчивши їх читати й писати. Згодом він домогся прийняття своїх синів на державну службу до Ананьївського повітового суду. Після його смерті Х. Чикаленко не лише зберіг його господарство, а й розширив його. Він активно займався господарюванням, поєднуючи цю діяльність з державною службою. Його сусіди захоплено згадували його енергію та новаторський підхід до землеробства. Зокрема, він організував процес молотьби збіжжя за допомогою коней (Чикаленко Є., 1955, с. 26).

Х. Чикаленко був освіченою та амбітною людиною, яка прагнула підняти статус своєї родини. У 1858 р. він одружився з Оленою Краєвською, дочкою попереднього секретаря суду, що мала польсько-українське коріння. Попри те, що шлюб не забезпечив значного матеріального піднесення, він сприяв збереженню родинних традицій і формуванню освітнього середовища для дітей.

Мати Євгена Чикаленка, Олена, походила з інтелігентного середовища, здобула добру освіту в одеському французькому пансіоні, про що свідчить її знання французької мови. Однак її шлюб з представником дворянства, Харлампієм Чикаленком, виявився нещасливим. Нерозуміння «внутрішнього світу» та панська зверхність, з якою вона ставилася до чоловіка, називаючи його «неосвіченим мужиком», призвела до розладу в сім'ї. Це, своєю чергою, вплинуло на стосунки Олени із сином, який відчував до батька повагу та симпатію. Образ матері в спогадах Є. Чикаленка пронизаний суперечливими почуттями: з одного боку, він визнає її інтелект та освіченість, з іншого – засуджує панські манери та байдужість до сімейних цінностей. Цей конфлікт відображає складні процеси, які відбувалися в українському суспільстві того часу: зіткнення традиційних цінностей та нових, західноєвропейських ідей. Конфлікт між батьками Є. Чикаленка був тривалим і досить гострим. Свідчення цього ми знаходимо в його спогадах. Така ситуація не могла не вплинути на емоційний стан дитини. Хлопчик відчував розгубленість, нерішучість, а отже, шукав стабільності, що в зрілому віці наблизить його до консерватизму, який цю стабільність культивував (Чикаленко Є., 1955, с. 33).

Попри складні стосунки з матір'ю, вона значно вплинула на формування світогляду Є. Чикаленка. Олена Чикаленко була освіченою жінкою, володіла кількома мовами. Її інтереси та захоплення, безумовно, вплинули на інтелектуальний розвиток сина. З іншого боку, її пиха та байдужість до сімейних цінностей могли викликати в сина протест і прагнення до протилежних цінностей, що об'єктивно також штовхало його в бік консерватизму який, до речі, відповідав і життєвим цінностям його батька та діда до яких він мав особливий пієтет.

Одним з перших учителів Є. Чикаленка був придворний слуга батька Павло Олар, який становив невід'ємну частину дитинства Є. Чикаленка. Він розповідав дітям казки, притчі та історії, які формували їхній дитячий світогляд і, як представник селянського стану, що тяжів до «панства», закономірно сповідував традиційні цінності, а отже, прищеплював

їх юному Є. Чикаленку і якого Є. Чикаленко пізніше згадував з теплом (Чикаленко Є., 1955, с. 34).

Є. Чикаленко провів у селі майже все своє дитинство. Це опосередковано також сприяло прищепленню йому консервативного світогляду, адже саме він найбільш відповідний аграрній економіці та сільському життю загалом.

Важливу роль у початковій освіті та вихованні Є. Чикаленка відігравав також священник Василь Лопатинський, що став одним з перших його вчителів. Як згадував Є. Чикаленко, «усі парафіяни, як пани, так і люди, дуже любили і говорили про цього перешорського священника, як про незвичайного чоловіка. За треби він нічого не вимагав, а брав те, хто що дасть. Зовнішньо був схожий на тогочасних студентів. Сам ходив за плугом, сам косив, сам возив і взагалі виконував усі господарські роботи». Цей священник, на думку Є. Чикаленка, «був дуже начитаним як на провінціального священника, і головне – незлобливим і сердечним, якими повинні бути люди по Євангелії» (Чикаленко Є., 1955, с. 54).

Окрім освітньої функції, В. Лопатинський впливав і на моральне виховання Є. Чикаленка, знайомлячи його з релігійними засадами та етичною поведінкою, формуючи в нього почуття відповідальності, сумлінності й шанобливого ставлення до традицій. І юний Є. Чикаленко всотував ідеї та установки В. Лопатинського, оскільки він був його першим авторитетом. Як зізнався згодом Є. Чикаленко, прихильне ставлення отця Василя до українства з дитинства прив'язало його до священника, і вони приятелювали аж до смерті останнього (Чикаленко Є., 1955, с. 82).

Здобуті під керівництвом В. Лопатинського знання та навички сприяли подальшому успішному навчанню Є. Чикаленка, зокрема його вступу до Одеського пансіону англійця Рангеля. Цей початковий освітній етап став визначальним для формування його світогляду, тут освіта базувалася на традиційних для англійської системи консервативних принципах, що вже мали підґрунтя у світогляді юного Є. Чикаленка й отримали завдяки цьому подальше поглиблення. Зміни в навчальному середовищі настали після трьох років перебування Чикаленка в пансіоні, коли його власником став Соколовський. Новий директор реформував підхід до освіти, залучивши до викладацького складу українських інтелектуалів, які значно вплинули на формування світогляду майбутнього громадського діяча, сформувавши в нього зацікавлення українською історією та культурою (Дорошенко Д., 1934, с. 13), як й ідею боротьби за українську державність (Чикаленко Є., 1955, с. 79–80).

Після чотирьох класів прогімназії в Одесі юний Є. Чикаленко продовжив освіту в Єлизаветградському реальному училищі в період з 1875 до 1881 р. Реальне училище в Єлизаветграді стало важливим етапом у становленні Є. Чикаленка як особистості та громадського діяча. Навчання в цьому закладі не лише дало йому ґрунтовні знання, а й розширило світогляд, сприяючи формуванню національної самосвідомості. Училище мало добру репутацію серед освітніх закладів Півдня України, адже забезпечувало якісну підготовку з природничих і технічних дисциплін.

На подальше формування політичних ідеалів Є. Чикаленка в цей період вплинув не лише процес навчання, а й оточення. Разом із ним навчалися діти інших заможних землевласників, чиновників і підприємців, що давало змогу спілкуватися з молоддю, яка в подальшому стала активним учасником українського національного руху й почасти стояла на консервативних засадах. Тож він і тут був у колі однодумців. Попри те, що викладання в закладі здійснювалося російською мовою, там не було негативного ставлення до українства. Директор училища Завальський, обговорюючи політичні питання зі старшими учнями, намагався спрямувати їхній світогляд у помірковане русло.

Серед відомих учнів училища Чикаленко познайомився з майбутніми діячами української культури, зокрема Опанасом Тобілевичем (у подальшому відомим драматургом під псевдонімом Карпенко-Карий), Іваном і Миколою Садовськими, що згодом стали знайомими акторами. Значний вплив на світогляд Є. Чикаленка справила українська театральна діяльність. Проте

1876 р., коли Емським указом заборонили українські вистави, національний рух у місті зазнав занепаду. Це відобразилося й на самому Чикаленкові, який почав розмірковувати над різними шляхами боротьби за суспільні зміни. У той час серед учнів поширювалися нелегальні революційні видання народників. Молодь розділилася у своїх політичних уподобаннях: одні підтримували радикальні методи боротьби, інші обстоювали більш помірковані, але так само соціалістичні ідеї. Однак сам Чикаленко не долучився до жодного із цих напрямів, оскільки вважав їх далекими від справжніх українських інтересів. Вихідні він часто проводив у домі Карпенка-Карого, де збиралися молоді патріоти. Там читали твори українських письменників, зокрема Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка. Важливу роль у його національному становленні відіграв лікар Опанас Михалевич – колишній учасник Київської громади. Саме він згуртував навколо себе молодих однодумців, сприяючи їхньому просвітницькому розвитку та зміцненню української ідентичності.

Після завершення навчання в училищі в 1881 р. Чикаленко постав перед вибором подальшого життєвого шляху. Після смерті батька він успадкував частину родинного майна, проте не мав змоги самостійно керувати господарством. У цей час він розглядав можливість здобуття вищої освіти, зокрема навчання в Сільськогосподарській академії в Пулавах (тепер Польща). Зрештою, його подальша доля була пов'язана з Києвом, де він намагався вступити до природничого факультету (Дорошенко Д., 1934, с. 14–16). Восени 1881 р. він разом із другом Олександром Тарковським прибув до Києва. Є. Чикаленко отримав рекомендації до професора В. Антоновича, який, однак, не зміг допомогти йому вступити до університету, оскільки тогочасна система обмежувала вступ абітурієнтів приватних шкіл. Попри це, Чикаленко передав в Києві Антоновичу свої зібрані матеріали (казки, пісні, словникові записи) та познайомився з діячами української культури, зокрема композитором М. Лисенком.

М. Лисенко запросив Є. Чикаленка до «хрестоматійного гуртка», що укладав українську читанку для дітей. Антонович запропонував йому долучитися до «словникової комісії» Старої громади. Так, Чикаленко опинився в середовищі провідних українських інтелектуалів і громадських діячів, серед яких були Д. Багалій, Л. Падалка, О. Русов.

У той час, коли українські громади активно займалися культурною працею, у місті діяли й радикальні політичні рухи. Прихильники народницької пропаганди намагалися залучити Чикаленка й Тарковського до революційної діяльності. Останній долучився до «народовольців» у Харкові й згодом був засланий до Сибіру. Натомість Чикаленко не виявив прихильності народництву та віддавав перевагу просвітницькій праці, що нагадувало меценатсько-просвітницьку діяльність англійських консерваторів.

З огляду на неможливість вступити до Київського університету Чикаленко намагався продовжити освіту в Москві, однак через студентські заворушення його навчання перервалося. Після цього він переїхав до Харкова, де став вільним слухачем природничого факультету місцевого університету. Тут Є. Чикаленко опинився в середовищі, що сприяло формуванню його національної свідомості та громадянських переконань. Тут він також контактував з видатними діячами українського руху, серед яких були П. Єфименко, М. Лобода, А. Шиманов, а також низка професорів, які, хоч і не брали активної участі в громадському житті, однак таємно підтримували українську справу, стоячи на поміркованих позиціях, які тяжіли до консерватизму. Щоправда, на Чикаленка тут вплинув В. Мальований – радикальний революціонер, пов'язаний із народовольцями, який після втечі із заслання нелегально перебував у Харкові. Його діяльність ідеологічно та організаційно формувала українську молодь, серед якої був і Чикаленко (Зайцев Б. П., 2010, с. 179–186). Однак Чикаленко запозичував українські установки і натомість уникав революційних та бунтарських ідей як деструктивних. Тому контакти з представниками українського руху тривали, а з революціонерами він розійшовся й не підтримував їх дій.

Окрім громадсько-політичної роботи, цей період відзначився важливими особистими подіями в житті Чикаленка. У 1883 р. він одружився з Марією Садик, представницею українського

дворянства з Лубенщини. Сама ця подія, а також особа обраниці Є. Чикаленка закономірно сприяли його подальшому утвердженню в традиційних цінностях, а отже, зміцнювали і його симпатії до консервативної політичної ідеології. Адже саме консерватизм, на відмінну від революційних ексцесів, шанував сім'ю та сімейні цінності.

На початку 1884 р. поліція почала активні репресії проти революційних і національних гуртків та вийшла на Є. Чикаленка. Попри майже припинені зв'язки з революційними гуртками, він отримав покарання – п'ять років перебування під наглядом поліції з обмеженням місця проживання. Йому було заборонено мешкати в Харкові, Києві, Москві та Петербурзі, що звузило його можливості як для подальшого навчання (яке він так і не закінчив), так і для продовження громадської діяльності. У 1885 р. Чикаленко разом із родиною змушений був переїхати до села Перешори, де перебував під постійним контролем влади.

Життя під наглядом поліції виявилось складним: його листування контролювали, контакти з товаришами були майже неможливими, а кожна поїздка вимагала спеціального дозволу. Окрім цього, він був зобов'язаний регулярно з'являтися до місцевої влади для реєстрації. В умовах політичної ізоляції Чикаленко вирішив зосередитися на господарській діяльності. Попри початкові труднощі, він зумів упровадити нові агротехнічні методи, що згодом призвело до успішного розвитку його маєтку. Закономірно, що таке становище й спрямованість його господарських занять сприяли подальшому відходу від радикальних політичних ідей і зміцненню в консервативній ідеології.

Так, роки навчання (спочатку вдома, а потім в Одесі та Харкові) стали визначальними в житті Є. Чикаленка. Саме в ці роки сформувалися його погляди, що поєднували національну свідомість із прагматичним підходом до господарювання. Попри політичні переслідування, він не лише не відмовився від української справи, а й знайшов альтернативні шляхи її підтримки, що в майбутньому дало йому змогу стати одним із найвідоміших меценатів української культури та освіти (Дорошенко Д., 1934, с. 20–22). Водночас він переконався в непродуктивності революційної ідеології для вирішення українського питання, адже вона страждала на космополітизм, а фактично – мало різнилася від російської шовіністичної ідеології, хіба що прибрала її в шати революційної риторики. Тож він формувався як прибічник ліберально-консервативної доктрини. Цьому сприяв саме процес навчання. Зокрема, помітна роль й авторитет його перших вчителів, які поділяли традиційні цінності, а один (В. Лопатинський) належав до православного духовенства. На додаток неможливість завершити здобуття вищої освіти через звинувачення у зв'язках з революціонерами (з якими він саме розійшовся в поглядах) додатково відштовхнуло його від соціалістичних ідей і наближало до консерватизму. Як і створення власної родини та занурення в питання ведення власного господарства в сільському маєтку.

Отже, роблячи загальні висновки, можна насамперед підтвердити висновки сучасної історіографії, філософії та психології, що підлітковий і юнацький вік (який укладається в роки здобуття освіти) є визначальним у становленні будь-якої особистості. Але найперше тих персоналій, що мають потяг до знань, чим характеризуються всі громадсько-політичні діячі. Насамперед послідовники консервативної політичної доктрини, оскільки вона зараховує освітню сферу до важливих і всіляко культивує процес освіти та самоосвіти.

Також ці особи, маючи стабільне матеріальне становище, могли здобувати різнобічні знання під час домашнього виховання, а потім спрямовуватися на навчання до престижних закладів середньої та вищої освіти, що й доводять біографії В. Липинського та Є. Чикаленка, навіть навчатися за кордоном. Однак такі можливості мало обмежене коло осіб, що згодом відзначились в українському суспільно-політичному русі, оскільки серед них було обмаль заможних осіб. Останнє було результатом цілеспрямованої політики Російської імперії на зубожіння українців, щоб назавжди утримати їх у своїй владі. Натомість більшість тих, хто здобував повну середню, а потому й вищу освіту, не належали до української нації або ж були денаціоналізованими українцями («малоросами») чи прямо позиціонували себе

як росіяни. Тож такі особи йшли до проімперських рухів (академічного та інших). А ті, хто не мав статків, але пробився до освіти, зазвичай спрямовувалися до ліворадикальних рухів, щоб помститись імперії за бідність. Але й вони не працювали на українську справу, оскільки входили до загальноросійських рухів і партій лівого спрямування, а ці сили не збиралися вирішувати українського питання.

Саме тому серед української молоді межі XIX–XX ст. прибічників консервативної доктрини, що характеризувалася тяжінням до еволюційного розвитку, віддавала перевагу традиційним цінностям інтелектуальній праці на благо нації, було небагато. На нашу думку, це пояснюється двома чинниками: 1) молодь більше тяжіє до масштабних і радикальних дій, що обіцяють швидкі результати, а це ніяк не в'язалося з поміркованим консерватизмом; 2) таку доктрину сприймали представники заможної верстви, із чим (як показано вище) в Україні були проблеми. Відповідно, в Україні в досліджуваній період консерватизм був майже не знаний – тут захоплювалися марксизмом, і праці його західноєвропейських ідеологів ставали знайомими ледь не від моменту перших публікацій. Те саме стосувалося поширення офіційної імперської ідеології. Натомість праці західноєвропейських основоположників консерватизму, як і самі персоналії, виявилися майже не знайомими.

Тому його рідкісні вітчизняні послідовники доходили до ідей консерватизму самотужки, через наближеність до традицій старої, земельної аристократії та зв'язку із селом й аграрним сектором. Усе це характеризувало обох досліджених у цій розвідці осіб – В. Липинського та Є. Чикаленка. Останній мав козацьке коріння, але ж, як відомо, козацтво плекало лицарські чесноти, що зближувалися з консервативними цінностями. А на додаток обидва вони зростали в сільському середовищі та були довгий час пов'язані з ним та аграрним сектором загалом. До того ж Є. Чикаленко навіть мусив самотужки поряdkувати в аграрному маєтку, успадкованому від батька, як і В. Липинський.

Та чималу роль у цьому відіграв саме період здобуття ними освіти. Адже їхні перші вихователі та чимало педагогів тяжіли до традиційних цінностей. Так само спілкування з однолітками, що симпатизували іншим політичним рухам, додатково зміцнювало їх у правоті обраного шляху орієнтації на традиційні цінності. Хіба що вони пов'язали їх з українською нацією, тому розглядали їх утілення в незалежній українській державі. Водночас через взаємодію з офіційною освітньою системою та спілкуванням з однолітками, викладачами та іншими представниками інтелігенції, В. Липинський, Є. Чикаленко і їм подібні усвідомили необхідність розбудови української державності на основі традиційних цінностей, історичної спадщини та консервативного підходу до суспільно-політичних змін. Їхні ідеї стали основою для подальшого розвитку національної політичної думки у XX ст., закладаючи фундамент концепцій державницького націоналізму та модерного консерватизму. Висока освіта й розвинений інтелект діячів українського консервативного руху стали природним результатом їхнього соціального статусу, інтелектуальних пошуків і прагнення створити національну ідею, яка могла б інтегрувати майбутню українську державу у світовий політичний і культурний контекст. Це робило їх провідниками ідей, здатними впливати на долю українського народу та зберігати його ідентичність у складних історичних умовах. Однак загал опинився в омані ліворадикальних концепцій.

Тож тут можна робити висновки й для більш широких тем (що сприяє поєднанню мікро- та макро-історичних рівнів). Маємо на увазі нові підходи до «прочитання» українського суспільно-політичного руху XIX – початку XX ст. та пояснення причин поразки українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Адже для побудови стабільної і процвітаючої держави був потрібний надійний ґрунт, який могла дати саме консервативна ідеологія. Але мізерна кількість її adeptів з-поміж тогочасних українських суспільно-політичних лідерів і несприйняття загалом можуть розглядатися як ще один чинник поразки боротьби українців за відновлення власної державності.

Певною мірою це була загальноєвропейська проблема: тотальне захоплення радикальними політичними доктринами набувало популярності на європейському просторі від другої половини XIX ст., і в першій третині XX ст. стало закономірним наслідком установлення різноманітних варіацій диктаторських режимів. Країна, яка уникла цього, як і загарбання Третім Рейхом – Велика Британія – виявилася чи не єдиною в Європі державою, що послідовно залишалася відданою консервативній ідеології. Ураховуючи жажливі наслідки спроб гри в радикалізм і численні загрози для нашої державності, сьогодні варто врахувати цей вітчизняний та світовий досвід і повернутися до переосмислення консервативної ідеології в побудові стабільної та процвітаючої держави. І для цього варто продовжувати вивчати біографії вітчизняних послідовників консерватизму.

Список літератури

1. Гай-Нижник П. П., 2023. *Український націонал-консерватизм: Гетьманський Рух*. Кн. 1. 1900–1936 рр. Київ: Саміт-книга.
2. Галаган М. М., 2005. *З моїх споминів*. Київ: Темпора.
3. Гончарова Н. О., 2008. Академічна течія у студентському та учнівському русі початку XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. XIV. Вінниця. 121–128.
4. Граціозі А., 2005. *Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр.* Київ: Основи.
5. Губерський Л. В., 2019. Патриляк І. К., Колесник В. Ф., Чуткий А. І. (ред.). *Історія Київського університету*. (у 2 т., Т. 1). Київ: ВПЦ «Київський університет».
6. Дергачов О. (керівник авторського колективу), (1996). *Українська державність у XX столітті. Історико-політологічний аналіз*. Київ: Політична думка.
7. Дорошенко Д., 1934. *Євген Чикаленко – його життя і громадська діяльність*. Прага, 1934.
8. Дорошенко Д., 2007. *Мої спомини про давнє минуле, 1901–1914*. Київ: Темпора.
9. Зайцев Б. П., 2010. Іващенко В. Ю., Кадєєв В. І., Куделко С. М., Мигаль Б. К., Посохов С. І. (Упоряд.). *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*. (у 2 т., Т. 2). Харків: Сага.
10. Кондратюк Р., 1994. *В'ячеслав Липинський – видатний український історик і політолог: житомирські сторінки життя*. Житомир: Журфонд.
11. Короткий В., 1994. Ульяновський В. (Упорядники). *З іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників*. Київ. Кн. 2.
12. Кругляк М. Е., 2011. Матеріальне становище студентів Підросійської України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історична панорама*. 13. Чернівці. 7–31.
13. Кругляк М. Е., 2015. *Життя та побут студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст.* Житомир: Волинь.
14. Кругляк М. Е., 2008. Побут київського студентства другої половини XIX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць*. Харків. 175–184.
15. Левицька Н. М., 1998. *Студентство в національно-визвольному русі України наприкінці XIX – на початку XX ст.* Київ.
16. Липинський В. К., 2003. *Повне зібрання творів, архів, студії*. Т. 1. Київ: Смолоскип.
17. Медвідь Л. А., 2003. *Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні*. Київ: Вікар.
18. Нагрибельний Я. А., 2011. Професійна освіта в освітній системі Російської імперії (XIX – початок XX ст.). *Чорноморський літопис*. 4. 162–165.
19. Омельчук В., 2013. З історії русифікації шкільної освіти на Волині. *Нова педагогічна думка*. 2. 3–5.
20. Осташко Т., 2010, Терещенко Ю. (ред.). *В'ячеслав Липинський та його доба*. Кн. 2. Київ: Темпора.
21. Осташко Т., 2013, Терещенко Ю. (ред.). *В'ячеслав Липинський та його доба*. Кн. 3. Київ: Темпора.
22. Осташко Т., 2017, Терещенко Ю. (ред.). *В'ячеслав Липинський та його доба*. Кн. 5. Київ: Темпора.
23. Осташко Т., 2022. *Україна В'ячеслава Липинського*. Київ: Темпора.
24. Павко А. І., 2005, Курило Л. Ф. *Вітчизняна університетська педагогічна освіта в імперську добу: історіографічні та методичні аспекти*. Київ: Знання України.

25. Передерій І., 2012. *В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець*. Полтава: Видавництво ПолтНТУ.
26. Посохов І., 2013. *Студентство університетів Російської імперії XIX – початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури*. Харків.
27. Приймак О. О., 2014. Громадсько-політична та наукова діяльність В'ячеслава Казимировича Липинського напередодні Першої світової війни. *Гуржійські історичні читання: Збірник наукових праць*. Черкаси. 7. 170–172.
28. Ульяновський В. І. (Упоряд.), 2004. *Іконніков В. Історичні портрети*. Київ: Либідь.
29. Чикаленко Є., 1955. *Спогади (1861–1907)*. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США.
30. Чуткий А. І., 2020. Академічний союз студентів Київського комерційного інституту початку XX ст. *Універсум історії та археології*. Т. 3 (28). Вип. 1. Дніпро. 41–59.
31. Чуткий А., 2008. *Микола Павлович Дашкевич (1852–1908)*. Київ: Темпора.
32. Чуткий А. І., 2024. *Нариси з економічної історії України (кінець XVIII – початок XX ст.): на шляху до другого утвердження капіталізму*. Ніжин: Видавець Лисенко М. М.
33. Чуткий А. І., 2017. Роль вишів Києва у справі підготовки діячів українських визвольних змагань 1917–1921 рр. *Університет*. 3–6. 155–165.
34. Gancarz B., 2006. *«My szlachta ukraińska...»*. Kraków: Arcana.

Volodymyr Horbatyk

THE INFLUENCE OF THE PERIOD OF EDUCATION ON THE FORMATION OF A CONSERVATIVE WORLDVIEW AMONG UKRAINIAN FIGURES AT THE TURN OF THE XIX–XX CENTURIES (ON THE EXAMPLE OF LIPINSKY AND CHYKALENKO)

The article examines the influence of the period of education on the formation of the conservative worldview in Ukraine in the late XIX and early XX centuries, which is defined as the most optimal ideological basis for building a stable and prosperous state. Accordingly, this topic is extremely relevant in the context of the current challenges faced by Ukrainian society.

The topic is explored by finding out how the period of education influenced the formation of the worldview and political views of Ukrainian intellectuals in the second half of the XIX and early XX centuries.) It is this direction of historical reconstruction that allows for a better interpretation of contemporary processes of national self-determination, state-building, and cultural revival. And through the prism of historical comparison, such studies help to make predictive assessments of the current situation in our country, which further enhances the relevance of this area of historical research. After all, they provide important historical lessons that can be applied to contemporary social, political, and educational issues.

The author proves the importance of the period of education, since it is during these years that a personality and its worldview are formed.

Using the example of V. Lypynsky and Y. Chykalenko, the author proves that the years of studenthood led to their strengthening as adherents of conservative ideology and at the same time developed an aversion to revolutionary radicalism as a destructive phenomenon. This was facilitated by the circumstances of growing up in a patriarchal rural environment and an atmosphere of “old world” values, which was strengthened by both home education and the influence of certain educators, as well as by the very rhythm of rural life. In addition, intellectual studies and the desire for self-education, as well as the circumstances of personal life, including the creation of their own families, which forced them to lead a more measured lifestyle and increased their sense of responsibility for their loved ones, which made them avoid radicalism of actions and thoughts, contributed to this. However, all of this was possible only if one was wealthy. Unfortunately, as a result of the targeted imperial policy of impoverishing Ukrainians, there were few such people among Ukrainian socio-political leaders, which hindered the development of a pragmatic path of state building and doomed the very cause of the revival of Ukraine's political independence in the early XX century.

Key words: history of education, history of Ukraine of the late XIX – early XX centuries, personal history, political history of Ukraine (the late XIX – early XX centuries), history of student community, Ukrainian national liberation movement.

References

1. Hai-Nyzhnyk P. P., 2023. *Ukrainskyi natsional-konservatyzm: Hetmanskyi Rukh* [Ukrainian national conservatism: Hetman's Movement]. Kn. 1. 1900–1936 rr. Kyiv: Samit-knyha. (In Ukrainian).
2. Halahan M. M., 2005. *Z moikh spomyniv* [From my memories]. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian).
3. Honcharova N. O., 2008. Studentskyi rukh u Pidrosiiskii Ukraini: istoriohrafichnyi ohliad problemy [The student movement in the Sub-Russian Ukraine: a historiographical overview of the problem]. *Intelihentsiia i vlada. Hromadsko-politychnyi naukovyi zbirnyk. Seriia istoriia*. Vyp. 13. Odesa. 177–189. (In Ukrainian).
4. Hratsiozi A., 2005. *Viina i revoliutsiia v Yevropi, 1905–1956 rr.* [War and revolution in Europe, 1905–1956]. Kyiv: Osnovy. (In Ukrainian).
5. Huberskyi L. V., 2019. Patryliak I. K., Kolesnyk V. F., Chutkyi A. I. (red.). *Istoriia Kyivskoho universytetu* [History of Kyiv University]. (u 2 t., T.1). Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet». (In Ukrainian).
6. Derhachov O. (kerivnyk avtorskoho kolektyvu), (1996). *Ukrainska derzhavnist u XX stolitti. Istoryko-politolozhichniy analiz*. [Ukrainian statehood in the 20th century. Historical and political analysis]. Kyiv: Politychna dumka. (In Ukrainian).
7. Doroshenko D., 1934. *Yevhen Chykalenko – yoho zhyttia i hromadska diialnist* [Evgeny Chikalenko – his life and social activities]. Praha, 1934. (In Ukrainian).
8. Doroshenko D., 2007. *Moi spomyny pro davnie mynule, 1901–1914* [My memories of the ancient past, 1901–1914]. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian).
9. Zaitsev B. P., 2010. Ivashchenko V. Yu., Kadieiev V. I., Kudelko S. M., Myhal B. K., Posokhov S. I. (Uporiad.). *Kharkivskyi universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv* [Kharkiv University of the 19th – early 20th centuries in the memories of its professors and students]. (u 2 t., T. 2). Kharkiv: Saha. (In Ukrainian).
10. Kondratiuk R., 1994. *Viacheslav Lypynskyi – vydatnyi ukrainskyi istoryk i politoloh: zhytomyrski storinky zhyttia* [Vyacheslav Lypynskyi is an outstanding Ukrainian historian and political scientist: Zhytomyr pages of life]. Zhytomyr: Zhurfond. (In Ukrainian).
11. Korotkyi V., 1994. Ulianovskiy V. (Uporiadnyky). *Z imenem Sviatoho Volodymyra: Kyivskyi universytet u dokumentakh, materialakh ta spohadakh suchasnykh* [With the name of Saint Volodymyr: Kyiv University in documents, materials and memories of contemporaries]. Kyiv. Kn. 2. (In Ukrainian).
12. Kruhliak M. E., 2011. Materialne stanovyshe studentiv Pidrosiiskoi Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [The financial situation of students in Sub-Russian Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th centuries)]. *Istorychna panorama*. 13. Chernivtsi. 7–31. (In Ukrainian).
13. Kruhliak M. E., 2015. *Zhyttia ta pobut studentstva pidrosiiskoi Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* [Life and everyday life of students in the Russian Ukraine of the second half of the 19th and early 20th centuries]. Zhytomyr: Volyn. (In Ukrainian).
14. Kruhliak M. E., 2008. *Pobut kyivskoho studentstva druhoi polovyny XIX st.* [Life of Kyiv students in the second half of the 19th century]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii: Zbirnyk naukovykh prats*. Kharkiv. 175–184. (In Ukrainian).
15. Levytska N. M., 1998. *Studentstvo v natsionalno-vyzvolnomu rusi Ukrainy naprykintsi XIX – na pochatku XX st.* [Studentship in the national liberation movement of Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. Kyiv. (In Ukrainian).
16. Lypynskyi V. K., 2003. *Povne zibrannia tvoriv, arkhiv, studii* [Complete collection of works, archive, studios]. T. 1. Kyiv: Smoloskyp. (In Ukrainian).
17. Medvid L. A., 2003. *Istoriia natsionalnoi osvity i pedahohichnoi dumky v Ukraini* [History of national education and pedagogical thought in Ukraine]. Kyiv: Vikar. (In Ukrainian).
18. Nahrybelnyi Ya. A., 2011. *Profesiina osvita v osvittii systemi Rosiiskoi imperii (XIX – pochatok XX st.)* [Professional education in the educational system of the Russian Empire (XIX – early XX centuries)]. *Chornomorskyi litopys*. 4. 162–165. (In Ukrainian).
19. Omelchuk V., 2013. *Z istorii rusyfikatsii shkylnoi osvity na Volyni* [From the history of Russification of school education in Volyn]. *Nova pedahohichna dumka*. 2. 3–5. (In Ukrainian).
20. Ostashko T., Tereshchenko Yu. (red.), 2010. *V'iacheslav Lypynskyi ta yoho doba* [V'yacheslav Lypynsky and his time]. Kn. 2. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian).
21. Ostashko T., Tereshchenko Yu. (red.), 2013. *V'iacheslav Lypynskyi ta yoho doba* [V'yacheslav Lypynsky and his time]. Kn. 3. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian).
22. Ostashko T., Tereshchenko Yu. (red.), 2017. *V'iacheslav Lypynskyi ta yoho doba* [V'yacheslav Lypynsky and his time]. Kn. 5. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian).
23. Ostashko T., 2022. *Ukraina Viacheslava Lypynskoho* [Vyacheslav Lipinsky's Ukraine]. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian).

24. Pavko A. I., 2005. Kurylo L. F. *Vitchyzniana universytetska pedahohichna osvita v impersku dobu: istoriohrafichni ta metodychni aspekty* [Domestic university pedagogical education in the imperial era: historiographical and methodological aspects]. Kyiv: Znannia Ukrainy. (In Ukrainian).
25. Perederii I., 2012. *Viacheslav Lypynskyi: etnichnyi poliak, politychnyi ukrainets* [Vyacheslav Lypynskyi: an ethnic Pole, a political Ukrainian]. Poltava: Vydavnytstvo PoltNTU. (In Ukrainian).
26. Posokhov I., 2013. *Studentstvo universytetiv Rossiiskoi imperii XIX – pochatku XX st.: stanovlennia ta evoliutsiia subkultury* [Studentship at the universities of the Russian Empire in the 19th and early 20th centuries: formation and evolution of the subculture]. Kharkiv. (In Ukrainian).
27. Pryimak O. O., 2014. Hromadsko-politychna ta naukova diialnist Viacheslava Kazymirovycha Lypynskoho naperedodni Pershoi svitovoi viiny [Public, political and scientific activities of Vyacheslav Kazimirovych Lypynsky on the eve of the First World War]. *Hurzhiivski istorichni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats*. Cherkasy. 7. 170–172. (In Ukrainian).
28. Ulianovskyi V. I., 2004. *Ikonnikov V. Istorychni portrety* [Ikonnikov V. Historical portraits]. Kyiv: Lybid. (In Ukrainian).
29. Chykalenko Ye., 1955. *Spohady (1861–1907)* [Memoirs (1861–1907)]. Niu-York: Ukrainska Vilna Akademiia Nauk u SShA. (In Ukrainian).
30. Chutkyi A. I., 2020. Akademichniy soiuz studentiv Kyivskoho komertsiiinoho instytutu pochatku XX st. [Academic Union of Students of the Kyiv Commercial Institute of the Beginning of the 20th Century]. *Universum istorii ta arkeolohii*. T. 3 (28). Vyp. 1. Dnipro. 41–59. (In Ukrainian).
31. Chutkyi A., 2008. *Mykola Pavlovych Dashkevych (1852–1908)* [Mykola Pavlovych Dashkevych (1852–1908)]. Kyiv: Tempora. (In Ukrainian).
32. Chutkyi A. I., 2024. *Narysy z ekonomichnoi istorii Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX st.): na shliakh do drugoho utverdzhennia kapitalizmu* [Essays on the economic history of Ukraine (end of the 18th – beginning of the 20th century): on the way to the second affirmation of capitalism]. Nizhyn: Vydavets Lysenko M. M. (In Ukrainian).
33. Chutkyi A. I., 2017. Rol vyshiv Kyieva u spravi pidhotovky diiachiv ukrainskykh vyzvolnykh zmahan 1917–1921 rr. [The role of Kyiv universities in training leaders of the Ukrainian liberation struggle of 1917–1921]. *Universytet*. 3-6. 155–165. (In Ukrainian).
34. Gancarz B., 2006. “*My szlachta ukrainska...*” [“We are the Ukrainian nobility...”]. Kraków: Arcana. (In Polish).